

Prikaz invaliditeta u romanu "Sva radosna mjesta" J. Niven

Šajkunović, Mihaela

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:556061>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-02**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Hrvatski jezik i književnost i Engleski jezik i književnost

Mihaela Šajkunović

Prikaz invaliditeta u romanu *Sva radosna mjesta* J. Niven

Završni rad

Mentorica: prof. dr. sc. Kristina Peternai Andrić

Osijek, 2022.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Hrvatski jezik i književnost i Engleski jezik i književnost

Mihaela Šajkunović

Prikaz invaliditeta u romanu *Sva radosna mjesta* J. Niven

Završni rad

Humanističke znanosti, filologija, teorija i povijest književnosti

Mentorica: prof. dr. sc. Kristina Peternai Andrić

Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 23. kolovoz 2022.

Mihaela Šajkunović, 0122233053

ime i prezime studenta, JMBAG

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. INVALIDITET.....	2
2. PRIKAZ INVALIDITETA U KNJIŽEVNOSTI.....	4
3. MENTALNE BOLESTI KAO INVALIDITET U KNJIŽEVNOSTI.....	5
4. <i>SVA RADOSNA MJESTA</i>	6
4.1. Violet Markey.....	6
4.1.1. Depresija i anksioznost.....	7
4.1.2. Suicidalnost.....	7
4.1.3. Posttraumatski stresni poremećaj.....	7
4.2. Theodore Finch.....	8
4.2.1. Depresija.....	9
4.2.2. Suicidalnost.....	9
4.2.3. Bipolarni poremećaj.....	10
4.3. Amanda Monk.....	11
4.3.1. Bulimija i suicidalnost.....	11
5. ODNOS OBITELJI I DRUŠTVA.....	12
6. PRIPOVJEDAČ.....	13
7. BINARNE OPREKE.....	14
8. METAFORE.....	15
9. USPOREDBA KNJIGE I FILMA.....	16
9.1. Prikaz invaliditeta.....	16
9.2. Razlike u radnji knjige i filma.....	17
10. ZAKLUČAK.....	18
LITERATURA.....	20

SAŽETAK

Cilj ovog završnog rada je analiza prikaza invaliditeta u tinejdžerskom romanu *Sva radosna mjesta* (*All the Bright Places*, 2015.). Autorica romana je američka spisateljica Jennifer Niven, a navedeni roman predstavlja njezino prvo djelo namijenjeno mladim čitateljima. Roman je inspiriran iskustvom autorice koja je poznavala nekolicinu osoba koje su se borile s mentalnim poremećajima ili počinili samoubojstvo.

Kroz rad je objašnjeno što je to invaliditet te su istaknute glavne značajke invaliditeta i njegovo pojavljivanje u književnosti i drugim umjetnostima. Isto tako, rad se bavi i prikazom mentalnih bolesti kao oblika invaliditeta. Analizom dva glavna lika romana *Sva radosna mjesta*, ali i jednim sporednim likom, prikazat će se kako se danas pristupa temi invaliditeta u književnosti za mlade. Navedene teme su danas zastupljene u književnosti za mlade s namjerom da se potakne svijest o taboo temama o kojima se često ne govori.

Tinejdžeri Violet i Finch glavni su protagonisti romana koji boluju od nekoliko mentalnih poremećaja. Ovaj će rad obuhvatiti pitanja o tome kako je u djelu prikazan njihov život, borba s različitim mentalnim bolestima te utjecaj obitelji i okoline na njihov invaliditet. Navedeni likovi proživljavaju različita iskustva u svojoj borbi s invaliditetom.

Rad će se također baviti i prikazom medija filma i knjige, odnosno kako se ovakav oblik invaliditeta prikazuje kroz dva navedena medija. Također će se uočiti i razlike u radnji između knjige i njezine filmske adaptacije.

Svrha rada je prikazati na koji se način pojedine invalidnosti prikazuju u današnjoj literaturi za mlade te pomažu li oni mladima da bolje shvate invaliditet i posljedice koje ono ostavlja na pojedincu.

Ključne riječi: invaliditet, *Sva radosna mjesta*, Jennifer Niven, roman, film

UVOD

Tema ovog završnog rada je reprezentacija invaliditeta u književnosti, invaliditeta što se javlja u obliku mentalnih bolesti, na temelju romana *Sva radosna mjesta* američke autorice Jennifer Niven. Roman je na engleskom jeziku objavljen 6. siječnja 2015. godine te prati živote dvaju tinejdžera koji se bore s raznim svakidašnjim problemima tinejdžera, ali i mentalnim bolestima. Kroz rad ćemo поближе upoznati dva glavna lika djela, Violet Markey i Theodora Fincha, te način na koji je njihov invaliditet prikazan u romanu.

Radnja djela prati Violet i Fincha dok, kao školski zadatak, putuju i posjećuju ljepote Indijane, mjesta u kojem žive, te oni postaju njihova „radosna mjesta“. Kroz djelo se prikazuje i način na koji se oba lika bore s depresijom te kako Violet, uz Finchevu pomoć, pobjeđuje svoj invaliditet, dok se Finch svakim danom sve više bori sam sa sobom, zatvara se u sebe te naposljetku i sam sebi oduzima život.

Svrha ovoga rada je na temelju navedenog djela i likova prikazati kako su mentalne bolesti, kao invaliditet, predstavljeni u romanima za mlade.

1. INVALIDITET

Pojam invaliditeta sve je češći pojam u svijetu, a isto tako i u književnosti i filmu. Navedeni pojam označava razvojni proces koji je rezultat međudjelovanja osoba s invaliditetom i prepreka koje proizlaze iz okoline. Te prepreke onemogućuju pojedincu s invaliditetom napredovanje i ostvarivanje ravnopravnog djelovanja i stvaranja u društvu (Dadić, Bačić, Župa, Vukoja, 2018: 64). „Osoba s invaliditetom je svaka osoba koja ima dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprječavati njezino ravnopravno sudjelovanje u društvu“ (Dadić, Bačić, Župa, Vukoja, 2018: 64).

„Riječ invaliditet je, inače latinskog podrijetla (*invalidus*) što znači nevrijedan, nesposoban, nejak, nemoćan, slab iz čega možemo utvrditi da je u prvom planu ljudsko ograničenje čime se osoba stavlja u nezavidan položaj i dovodi se do njene stigmatizacije u društvu“ (Dadić, Bačić, Župa, Vukoja, 2018: 64-65).

Uzroci invaliditeta razlikuju se po njegovom obliku, koji može biti fizički invaliditet ili tjelesna oštećenja, intelektualna oštećenja i mentalna oštećenja. Iako većina ljudi pod pojmom invaliditeta smatra samo fizička oštećenja i nedostatke pojedinca, mentalno zdravlje isto tako može biti uzrok invaliditeta. Mentalne bolesti poput depresije, opsesivno-kompulzivnog poremećaja, poremećaja u prehrani ili suicidalnosti onemogućuju pojedincu normalnu funkciju u životu te ga na taj način obilježavaju kao osobu s invaliditetom.

Mentalna oštećenja definiraju se kao „duševne smetnje, a izražavaju se promjenama u ponašanju i u reakcijama, za koje je, na temelju medicinske, psihologijske, socijalno-pedagoške i socijalne ekspertize utvrđeno da su nastali kao posljedica organskih čimbenika ili psihoze raznih etiologija“ (Dadić, Bačić, Župa, Vukoja, 2018: 66).

Uzrok mentalnih bolesti može biti u formi traume kojoj je pojedinac bio izložen, može biti povezan s nekim drugim zdravstvenim oštećenjima, ali i kao posljedica vanjskih utjecaja ljudi na pojedinca.

Mentalne bolesti su sve veći problem u svijetu jer mogu zahvatiti i ljude rane dobi. Isto tako tinejdžeri i adolescenti izloženiji su i skloniji razvoju mentalnih bolesti. Rana prevencija ovakvih

bolesti bitna je za daljnji razvoj i mogućnost napredovanja ljudi. Upravo iz toga razloga književnost, film i ostale umjetnosti koriste ovakav pristup u svojim radovima, posebice namijenjenim mlađoj populaciji, kako bi spriječila veće širenje mentalnih bolesti među mladima.

„Prethodno su se rasprave o invalidnosti vodile ponajviše unutar medicine, psihologije i socijalnog rada ili u njihovom dijalogu, da bi se danas sve veća svijest o invalidnosti javila u akademskim krugovima gdje se oblikovao socijalni model invalidnosti kao (društveno konstruiranog) identiteta.“ (Peternai Andrić, 2019: 21-22) Socijalnim modelom invalidnosti otvaraju se teme poput empatije, stigme, stereotipa, manipulacije, govora u ime drugog te na taj način navedeni model ukazuje na važnost pripovijedanja o invaliditetu u svim medijima, ali i kroz književnost. Navedeni model se ponajviše zalaže za reprezentaciju invaliditeta kao oblika životnog iskustva. (Peternai Andrić, 2019: 22, 27)

„Danas aktualni socijalni model ne eliminira medicinski, nego razlikuje bolest kao stanje organizma od kategorije invalidnosti. Drugim riječima, invalidnost u različitim stupnjevima tjelesnoga ili psihičkoga oštećenja predstavlja različita ograničenja za pojedinca, ali invaliditet nastaje kada društvo ne brine o različitim, kada ih društvo „onemogućuje“ nehotičnim ili hotimičnim isključivanjem ili diskriminiranjem, tvorbom najraznovrsnijih afektivnih, osjetilnih, kognitivnih ili arhitektonskih barijera.“ (Peternai Andrić, 2019: 55-56)

Međutim socijalni model invalidnosti ima svoje prednosti, ali i nedostatke. Prednosti prethodno navedenog modela mogu se ogledati u tome da je model lako razumljiv, odnosno lako objašnjava i stvara jasan plan za društvene promjene što je dovelo do izgradnje društvenih pokrete za osobe s invaliditetom. Socijalni model invalidnosti naglašava da su problemi s kojima se osobe s invaliditetom susreću rezultat utjecaja i odbacivanja društva, također pridonosi izgradnji pozitivnog osjećaj kolektivnog identiteta. (Davis, 2017: 198) S druge strane, navedeni model ima i nekoliko nedostataka. Ovim modelom može doći do zanemarivanja oštećenja koji su ipak važan dio života osobe s invaliditetom. Nadalje, prema navedenom modelu osobe s invaliditetom se mogu smatrati potlačenima u odnosu na druge. (Davis, 2017: 199-200)

Invaliditet je sve raširenija tema te se sve češće pojavljuje i u književnim oblicima. „Reprezentacija iskustva života s invaliditetom kroz književnost, umjetnost i medije predstavlja bitnu dimenziju prema ostvarivanju jednakih prava i inkluziji u društvu što se ne temelji na neznanju, zazoru, predrasudama, isključivanju.“ (Peternai Andrić, 2019: 11)

2. PRIKAZ INVALIDITETA U KNJIŽEVNOSTI

Teme poput depresije, anksioznosti i suicidalnosti sve više su prisutne u literaturi za mlade što može imati pozitivne, ali i negativne posljedice na mlade. Neka književna djela mogu prikazati suicidalnost kao jedini izlaz iz loše situacije ili čak glorificirati mentalne bolesti te stvoriti osjećaj u mladima da se i oni trebaju tako osjećati. Međutim mnogi autori u svojim književnim djelima koriste svoj utjecaj kako bi prikazali mentalne bolesti onakvima kakvima zapravo jesu te potaknuli mlade da potraže pomoć na vrijeme. Pojedini autori čak koriste i vlastita iskustva kako bi što autentičnije prikazali borbu koju prolaze ljudi s raznim oblicima invaliditeta.

Oko pojma invalidnosti stvorile su se razne predrasude i stereotipi jer „pojedina djela potencijalno rade na učvršćivanju stereotipa o invalidnosti, odnosno pojačavaju ugnjetavajuće ideje o normalnosti.“ (Peternai Andrić, 2019: 197). Invaliditet je kao tema i motiv u književnim djelima prisutan kroz povijest književnosti, čak od doba antike, no tek se znatnije počeo isticat kroz 18. i 19. stoljeće. Međutim djela se oslanjaju na invaliditet kao simboličku figuru, tako je u književnosti reprezentacija invaliditeta služila i kao metafora za invaliditet društva i društvenih normi (Peternai Andrić, 2019: 197-200). Invaliditet se u književnosti sve više počeo koristiti kao metafora kojom se trebao probuditi osjećaj ranjivosti i sažaljenja. Upravo ovakav način prikazivanja invaliditeta u književnosti dokazuje koliko takve metafore odstupaju od stvarnih života i iskustava ljudi s invaliditetom. (Hall, 2016: 36)

Invaliditet, kao takav, stvara sve veću raznolikost među ljudima u svijetu. Međutim, reprezentacijom invaliditeta u književnosti „likovi ili književni subjekti mogu biti model za identifikaciju pa svijest da se s istim ili sličnim dvojbama i stanjima bore i drugi može tim pojedincima osigurati sustavniju samopercepciju, privremeno utočište ili generirati snagu za otporom subjekata.“ (Peternai Andrić, 2019: 12) Nadalje, književna djela mogu utjecati na tvorbu identiteta čitatelja jer mu pruža mogućnost da bolje razumije druge, djela mogu proširiti svijest ili obogatiti nepoznatim informacijama te i prikazati razna iskustva. (Peternai Andrić, 2019: 14)

3. MENTALNE BOLESTI KAO INVALIDITET U KNJIŽEVNOSTI

Pod pojmom invaliditeta ne podrazumijevaju se samo fizička ograničenja pojedinca nego i njegova mentalna ograničenja. „Mada se većina suvremenih pristupa negativno odnosi spram pojma mentalne bolesti, njemu srodan pojam “mentalne nesposobnosti” je dijelom prihvaćen.“ (Peternai Andrić, 2019: 160) Pod mentalne nesposobnosti se ubrajaju poremećaji poput depresije, opsesivno-kompulzivnog poremećaja, bipolarnog premećaja, poremećaja u prehrani i drugo.

Američka psihijatrijska udruga mentalne bolesti definira kao zdravstvena stanja koja uključuju promjene u razmišljanju, emocijama i ponašanju ili kombinaciju navedenog. Nadalje one uzrokuju stres te probleme na poslu ili u obitelji. (Richmond, 2018: 3)

U posljednjem desetljeću tematike mentalnih nesposobnosti sve više su prisutne u književnosti za mlade. Ovakva djela se pokušavaju nositi sa problemima koji su prisutni kod adolescenata te pokušavaju povećati svijest o samoozljeđivanju i drugim oblicima mentalnih poremećaja te iz tog razloga stvaraju likove koji su skloni samoozljeđivanju ili boluju od koje vrste mentalnih poremećaja. Nadalje, teme poput suicidalnosti i suicidalnih misli te *bullyinga* su također prisutne u ovakvim vrstama djela za mlade. (Richmond, 2018: 5) Navedenim načinima prikazivanja mentalnih premećaja u književnosti pokušava se povećati svijest među mladima o temama o kojima se često ne govori.

4. SVA RADOSNA MJESTA

Djelo *Sva radosna mjesta*, američke autorice Jennifer Niven, tinejdžerski je roman objavljen 6. siječnja 2015. godine. Djelo je napisano paralelno prateći živote dvaju tinejdžera, Violet Markey i Theodora Fincha, koji pate od mentalnih bolesti, ali ipak pronalaze svoja "radosna mjesta". Kroz dva navedena lika prikazan je niz mentalnih bolesti koji ih čine likovima s invaliditetom. Također je kroz roman prikazan put oporavka jednog od likova, dok se drugi sve više bori sa svojim invaliditetom te na kraju ipak ne uspijeva i završava tragično. Roman prikazuje i utjecaj okoline na mentalno zdravlje glavnih likova te kako se društvo odnosi prema osoba s mentalnim bolestima.

4.1. Violet Markey

Violet je glavni ženski protagonist djela. Ona pati od depresije, anksioznosti, suicidalnosti i posttraumatskog stresnog poremećaja, a sve navedeno je posljedica koju je na nju ostavila tragična smrt njezine sestre koja je poginula u prometnoj nesreći. Violet je bila u autu sa svojom sestrom u vrijeme nesreće te osjeća i krivnju što je ona preživjela, a njezina sestra nije.

Prije nego se počela boriti sa svojim mentalnim zdravljem, Violet je bila popularna djevojka: „Popularna je kao glavna navijačica – jedna od onih cura za koje nikad ne biste pomislili da će izjuriti na izbočinu šest katova nad zemljom“ (Niven, 2015: 13). Također je bila jako povezana sa svojom obitelji koju je smatrala savršenom: „... moji su starci savršeni. Snažni su, hrabri i brižni.“ (Niven, 2015: 48)

Kroz djelo Violet se, uz Finchevu pomoć, oporavlja i počinje prihvaćati činjenicu da mora nastaviti sa svojim životom.¹ Njezin se svijet sve više širi, a Finchev se počinje smanjivati.

4.1.1. Depresija i anksioznost

¹ usp. Kristina Peternai Andrić, *Pripovijedanje, identitet, invaliditet* (Zagreb: Meandarmedia, 2019.): „Invalidnost je u romanu rijetko zastupljena kao središnja tema. Osobe s invaliditetom uglavnom nisu glavni likovi, a u onim rijetkim slučajevima u kojima to jesu invalidnost uglavnom prevladaju ili barem smanje.“(Peternai Andrić, 2019: 202)

Nakon smrti svoje sestre, Violet pada u depresiju, povlači se u sebe i udaljava od svojih prijatelja i društva. Rijetko izlazi i izbjegava doticaj s ljudima što je više moguće. Zanemaruje svoje školske obaveze koristeći svoje tugovanje za sestrom kao ispriku: „- Nisam još spremna.- To su moje tri čarobne riječi. Otkrila sam da se pomoću njih gotovo iz svega mogu izmotati.“ (Niven, 2015: 25)

Isto tako, od smrti svoje sestre Violet postaje anksiozna te odbija sjesti ili voziti automobil, stoga zbog tog straha svagdje putuje biciklom. Međutim, kada ona i Finch počnu raditi na školskom projektu u kojem moraju istražiti i posjetiti ljepote Indijane, Finch uspije uvjeriti Violet da prebrodi svoj strah i sjedne u automobil.

4.1.2. Suicidalnost

Na samome početku knjige Violet želi oduzeti sebi život. Osjećajući tugu i krivnju zbog sestrine smrti, njezina depresija navede ju da stane na toranj sa zvonom u njezinoj školi. Finch ju tako pronalazi i kroz razgovor uspije odgovoriti od njezine namjere. Međutim, mnogi su učenici koji su svjedočili ovom događaju uvjereni da je zapravo Violet spasila Fincha: „Do ručka već cijela škola bruji o tome kako je Violet Markey spriječila Theodora Fincha da se baci sa školskog zvonika.“ (Niven, 2015: 29)

Iako se i Finch popeo s namjerom da skoči, ipak odustane od svoga nauma kada tamo ugleda Violet te ju uspije uvjeriti da ne skoči jer dijeli slične osjećaje i misli kao ona. Njihova povezanost kroz knjigu raste upravo iz razloga što mogu međusobno dijeliti vlastita iskustva o traumama iz prošlosti.

4.1.3. Posttraumatski stresni poremećaj

Kao što je već navedeno, Violetina starija sestra, Elenor, poginula je u prometnoj nesreći u kojoj je sudjelovala i Violet te je taj događaj ostavio posljedice na njoj. Od toga dana odbija sjesti ili voziti automobil: „- Jesi li već sjela za volan? – Nisam. – Jesi li dopustila da sjedneš u auto sa svojim roditeljima? – Nisam.“ (Niven, 2015: 24), Osim straha od vožnje automobilom, Violet pokazuje još nekoliko znakova posttraumatskog stresnog poremećaja poput osjećaja krivnje što je ona preživjela

prometnu nesreću, a njezina sestra nije te noćnih mora o kojima odbija razgovarati sa svojom psihologinjom: „Košmari su počeli mjesec dana nakon nesreće. Ispituje me o njima svaki put kad se sretnemo, jer sam napravila grdnu pogrešku spomenuvši ih mami, koja ih je spomenula njoj.“ (Niven, 2015: 22).

4.2. Theodore Finch

Theodore Finch je prikazan kao potpuna suprotnost Violet. On je temperamentan, osamljenik, ostali učenici u školi su ga nazivali nakazom². Međutim i on pati od depresije kao i Violet što ih dodatno i zbliži. Osim depresije, Finch je suicidalan i boluje od bipolarnog poremećaja. Za razliku od Violet, on pokušava sakriti svoj invaliditet. Odnosno, kada se osjeća loše zatvara se u svoju sobu, ponekad i ormar, ili nestane na nekoliko dana, a kada se vrati pravi se kao da se ništa nije dogodilo.

Isto tako Finch priznaje da je različit, ali odbija biti definiran svojim bolestima:

„- Slušaj, ja sam frik. Čudak. Opasan tip. Izazivam tučnjave. Razočaram sve oko sebe. Što god radila, samo pazi da ne razljutiš Fincha. Oh, evo ga opet, upao je u mračno raspoloženje. Mračni Finch. Bijesni Finch. Nepredvidljivi Finch. Ludi Finch. Ali ja nisam samo zbirka simptoma. Ni žrtva usranih roditelja i još usranije kemije u mozgu. Nisam problem. Nisam dijagnoza. Nisam bolest. Nisam nešto što treba spašavati. Ja sam osoba.“ (Niven, 2015: 251)

Finch također ima traumu iz djetinjstva jer ga je otac često fizički zlostavljao te su navedena stanja ostale kao posljedica. Za razliku od Violet, Finch se kroz djelo sve više predaje i odustaje od života te iako pokušava pomoći Violet da se oporavi, on sam ipak želi umrijeti. Smrt ga fascinira te on čak razmišlja i na koje načine bi sebi mogao oduzeti život.

4.2.1. Depresija

² usp. Alice Hall, *Literature and disability* (London i New York: Routledge, 2016.): u književnim tekstovima likovi s invaliditetom su često prikazivani poput čudaka (nakaza) te su lišeni normalizirajućih konteksta. (...) Na taj način romani pružaju fiktivni prostor u kojem se likovi s invaliditetom mogu, ali i ne moraju normalizirati. (Hall, 2016: 63)

Finch, kao i Violet, boluje od depresije, no pokazuje ju na drugačiji način od nje. On svaki dan zapisuje događaje na komadiće papira koje lijepi po zidovima svoje sobe. Najveći pokazatelj Fincheve depresije je njegovo ponašanje kada se osjeća tužnim. Naime on se odvoji od svoje obitelji, prijatelja i Violet tako da nestane na nekoliko dana te se nikome ne javi.

Kako radnja romana teče, Finch sve više pokazuje znakove depresije, te počinje vrijeme provoditi u ormaru svoje sobe: „Te noći uđem u svoju garderobu, koja je topla i udobna, poput male špilje. Odgurnem odjeću na vješalicama ustranu, uzmem pokrivač s kreveta i rasprostrem ga po podu.“ (Niven, 2015, 202)

4.2.2. Suicidalnost

Finch u nekoliko navrata u djelu pokazuje suicidalne misli. Prvi znak je njegova opsjednutost smrti te on razmišlja na koje načine sam sebi može oduzeti život: „Mogao bih jednostavno zakoračiti u prazno. Sve bi bilo gotovo u nekoliko sekundi. Ne bi više bilo čudaka Theodora. Ne bi više bilo boli. Ničega.“ (Niven, 2015: 15). Finch svako jutro započinje mišlju: „Je li danas dan za umiranje?“ (Niven, 2015: 11).

U jednom dijelu knjige Finch popije tablete, međutim sam odlazi u bolnicu kako bi mu liječnici pomogli:

„Ondesem cijelu bočicu u svoju sobu i uspem pola sadržaja u grlo pa odem u kupaonicu, nagnem se nad umivaonik i popijem vode. (...) Otrčim svoju uobičajenu rutu, niz National Road sve do bolnice, ali umjesto da prođem pokraj nje, pretrčim preko parkirališta. Potjeram udove kroz vrata hitne pomoći i prvoj osobi na koju naiđem, kažem: - Progutao sam tablete i ne mogu ih izbaciti iz sebe. Izbacite ih iz mene.“ (Niven, 2015: 228)

Također, kada je u vodi pokušava što duže zadržati dah što je u jednom trenutku uplašilo Violet da se utopio: „Zaranjam sve dublje, pluća su mi stegnuta, izgaraju. (...) – Koji ti je vrug? Je li ti jasno da sam premrla od straha? Posvuda sam te tražila. Zaranjala najdublje što sam mogla i vraćala se kad bi mi posve ponestalo zraka.“ (Niven, 2015: 185-186) Na kraju djela Finch ipak počini samoubojstvo utapajući se u jezeru Plava jama koje je jedno od „radosnih“ mjesta koje su on i Violet posjetili kao dio svog školskog zadatka.

4.2.3. Bipolarni poremećaj

Kroz roman Finch često pokazuje nagle promjene raspoloženja i rizično ponašanje tako što se upušta u fizičke obračune sa svojim vršnjacima: „U tren oka prikujem ga uz ormarić, stegnem šakama oko vrata, davim ga dok mu lice ne postane ljubičasto.“ (Niven, 2015: 223)

Sve ovo je znak da Finch pati i od bipolarnog poremećaja. Najviše ovakvih maničnih ponašanja Finch pokazuje tijekom svog odnosa sa Violet. U početku njegovi dani su bili radosni i puni nade, imao je visoko samopouzdanje, postavljao ciljeve, međutim imao je i razdoblja depresije, gdje bi razmišljao ili čak pokušao izvršiti samoubojstvo, gubio bi interese i fokus, patio od nesanice, umora, bezvrijednosti i uznemirenosti. (Naskah, 2020: 3-4)

Finchev školski psiholog Embry također razgovara s njim o bipolarnom poremećaju:

„- Što znaš o bipolarnom poremećaju? (...) – Neki to zovu maničnom depresijom. To je psihički poremećaj koji uzrokuje ekstremne promjene raspoloženja i varijacije u životnoj energiji. Često je nasljedan, ali može se liječiti. Nastavim duboko disati, premda se više ne mogu smiješiti. (...) Ako išta znam o bipolarnom poremećaju, onda je to da je riječ o etiketi. Etiketi koja se prišiva luđacima.“³ (Niven, 2015: 222)

Finch odbija prihvatiti da boluje od bipolarnog poremećaja jer smatra da ga to prikazuje kao bolest, a ne kao osobu: „Etikete poput „bipolarnog poremećaja“ govore: „Zbog toga si takav kakav si. To je ono tko si i što si.“ Prikazuje ljude kao bolest.“ (Niven, 2015: 222)

4.3. Amanda Monk

Amanda Monk je popularna djevojka, navijačica te Violetina najbolja prijateljica. No nakon što Violet preživi prometnu nesreću i promjeni se, ona i Amanda se udaljavaju: „Amanda mi je bila

³ usp. Kristina Peternai Andrić, *Invaliditet u književnosti, književnost u invaliditetu* (Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2021): „Danas o invaliditetu razmišljamo u okvirima socijalnoga ili društvenoga modela i u tome smislu promatramo invaliditet kao identitet. Invalidnost shvaćamo kao produkt društvenih, ekonomskih i strukturalnih veza, prevladavši time uglavnom napuštene ideje o invaliditetu u smislu manjkavoga tijela ili manjkavoga uma“, (Peternai Andrić, 2019: 55)

najbolja prijateljica, ali od travnja smo se nekako udaljile. Otkako više nisam *cheerleaderica*, više nemamo mnogo toga zajedničkog. Pitam se jesmo li ikada i imale.“ (Niven, 2015: 43)

Amanda svojim ponašanjem i izgledom djeluje kao djevojka koja se ne zamara mišljenjima drugih, predstavlja se kao djevojka sa savršenim životom. „Amandin stari je vlasnik lanca trgovine s pićem, što je jedan od glavnih razloga njezine popularnost. Drugi je to što je radodajka.“ (Niven, 2015: 43)

Međutim kada Finch odluči sudjelovati u anonimnoj grupi za podršku tinejdžerima koji su pokušali počiniti samoubojstvo ili razmišljaju o njemu, „Život je život“, tamo susreće Amandu te saznaje da ona boluje od bulimije i da si je dva puta pokušala oduzeti život. Amanda i Finch oboje koriste lažna imena u grupi te obećaju da nikome neće spomenuti ono što su taj dan saznali jedno o drugome.

4.3.1. Bulimija i suicidalnost

Iako Amanda djeluje kao samopouzdana, popularna djevojka ipak saznajemo da ima poremećaj u prehrani, bulimiju, te da joj je život puno teži nego što ga ona prikazuje. Isto tako saznajemo da je zbog svog mentalnog stanja dva puta pokušala sebi oduzeti život te da svaki dan razmišlja o tome. „Amanda, pod imenom Rachel, izbjegava moj pogled. Drvenim glasom izrecitira: - Zovem se Rachael, sedamnaest mi je godina, patim od bulimije, dvaput sam pokušala samoubojstvo, oba puta tabletama. Sve prikrivam smijehom i tračevima. Duboko sam nesretna. Majka me tjera da dolazim ovamo. Život je čuvanje tajne. – Te posljednje riječi uputi meni, a zatim obori pogled.“ (Niven, 2015: 232)

Amanda skriva svoju bolest od svih svojih prijatelja, čak i od Violet koja za njezinu borbu s bulimijom saznaje tek nakon što joj Amanda ispriča kako je u grupi za potporu sreća Fincha i kako je zabrinuta za njega.

5. ODNOS OBITELJI I DRUŠTVA

Utjecaj društva na osobe s invaliditetom jako je bitan. U romanu *Sva radosna mjesta* ponašanje i odnos obitelji, prijatelja i okoline na Violet drugačiji su u odnosu na Fincha.

Violetina obitelj pokušava pomoći svojoj kćeri da preboli bolno razdoblje i smrt svoje sestre: „... potiču me da izlazim iz kuće, sjednem u auto i vratim se na ulicu, u doslovnom i prenesenom smislu.“ (Niven, 2015: 48) Njezini roditelji su brižni te žrtvuju sebe kako bi se Violet osjećala bolje. S druge strane, Fincheva obitelj je drugačija. Otac mu je bio agresivan te ga je često fizički i verbalno zlostavljao, dok mu se majka još uvijek oporavlja od traume i razvoda od njegova oca te je zbog toga pomalo i zanemarivala Fincha. Jedinu pravu vezu sa svojom obitelji Finch ima sa svojom sestrom Kate. Međutim nitko osim Violet ne smatra njegovo ponašanje i iznenadno nestajanje čudnim: „- Vratit će se. Svaki put se vrati. *Takav je on. Radi takve stvari.* Poželim reći i njoj, i Charlieju i Brendi, i Kate, i njegovoj mami: zar nikoga nije briga *zašto* odlazi od kuće? Jeste li se ikada na trenutak zamislili i zaključili da to možda i nije najnormalnije ponašanje?“ (Niven, 2015: 256)

Školski je život za Violet prije smrti njezine sestre bio savršen. Bila je popularna navijačica i imala mnogo prijatelja. No, nakon nesreće, ona se povlači u sebe, ali njezina najbolja prijateljica Amanda joj i dalje pokušava pomoći. Društvo suosjeća s Violet, dok Fincha vrijeđaju, omalovažavaju i smatraju čudakom.⁴ Finch ima samo nekoliko prijatelja, a s ostalim svojim vršnjacima često ulazi u sukobe.

Jedina osoba koja pokazuje interes za Fincha i njegovo zdravlje je školski psiholog, Richard Embry, kojeg Finch naziva samo Embrij: „Možda zato što je zabrinut i želi mi dobro, a usto je jedan od malobrojnih odraslih ljudi u mojem životu koji na mene obraća pozornost.“ (Niven, 2015: 121) On održava redovne terapije s Finchem te mu na mnoge načine pokušava pomoći. Savjetuje mu da odlazi i na grupe terapije i dijeli svoja iskustva s osobama koje imaju slične probleme.

6. PRIPOVJEDAČ

⁴ usp. Kristina Peternai Andrić, *Pripovijedanje, identitet, invaliditet* (Zagreb: Meandarmedia, 2019.): „Invalidnost, tjelesno ili psihičko oštećenje je nesumljivo funkcionalno ograničenje za svakog pojedinca, međutim, invaliditet nastaje kao društveni proces. Društvo “onemogućuje” pojedince isključivanjem ili diskriminiranjem i stvaranjem afektivnih, osjetljivih, kognitivnih ili arhitektonskih barijera.“, (Peternai Andrić, 2019: 151)

Roman je napisan u prvome licu dvaju likova što se na pripovjedačkoj poziciji izmjenjuju, odnosno priča je ispričana iz perspektive Violet i Fincha. Pripovjedač je stoga subjektivan i nije sveznajući jer najčešće nema uvid u svaku situaciju u djelu. Pripovijedanjem u prvom licu se najčešće iznose emocije likova, osobne misli i stavovi.⁵ Roman se sastoji od 59 poglavlja koji nisu jednake dužine. Svako poglavlje napisano je iz perspektive jednog od navedenih likova te je iz tog razloga svako poglavlje naslovljeno „Violet“ ili „Finch“.

Violet odbrojava dane do mature te kroz njezino pripovijedanje pobliže upoznajemo same njezine emocije i kako ona doživljava svijet oko sebe. Finch broji dane „budnosti“, točnije one dane kada se osjeća dobro, on naziva budnim danima, dok dane kada podliježe svojim mentalnim stanjima smatra dane crnila. Kako Finch postaje depresivniji njegova poglavlja postaju sve kraća, što je zanimljivo povezivanje forme i sadržaja romana.

Pomoću pripovijedanja iz perspektiva glavnih protagonista romana, Violet i Fincha, čitatelji mogu imati bolji uvid u njihovu subjektivnost i invaliditet. Odnosno, ovakvom vrstom pripovijedanja dočarava se emocionalno stanje likova što je jako bitno za ovaj roman s obzirom da se radnja usredotočuje na likove s mentalnim bolestima.

7. BINARNE OPREKE

⁵ usp. Kristina Peternai Andrić, *Invaliditet u književnosti, književnost u invaliditetu* (Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2021): „Općenito, kroz priče pokušavamo shvatiti i interpretirati sami sebe, kao i druge i svijet oko nas. Kada se predstavljamo ili razgovaramo, pričamo vlastitu priču: prošlost, sadašnjost, željenu budućnost. Svaka pojedinačna priča predstavlja način razumijevanja svijeta, ali je ujedno i razmjena razumijevanja svijeta“, (Peternai Andrić, 2019: 54)

U romanu *Sva radosna mjesta* pojavljuje se i nekoliko binarnih opreka. Prva binarna operka koja se pojavljuje u djelu je osamljenik-popularnost. Odnosno, Finch je oduvijek bio osamljenik, ima svega nekoliko prijatelja te je većim odjelom odbačen i vrijeđan od strane svojih vršnjaka. Dok, s druge strane, Violet je prije gubitka sestre bila popularna u svojoj školi, imala je mnogo prijatelja i dečka. Iako se to nakon nesreće mijenja, Violet nikada zapravo nije postala osamljenik.

Druga opreka koja se može prepoznati u djelu je podrška okoline i odbacivanje okoline. Naime, Violet okolina podržava i pokušavaju joj pomoći na razne načine, od odlaska psihologu do roditeljske brige. Violet društvo nikada nije odbacilo. Međutim, Finch je oduvijek bio smatran odmetnikom od strane društva te mu zapravo nitko, osim psihologa Embrija, nije pokušao pomoći niti mu pokazao podršku tijekom njegove borbe s invaliditetom.

Nadalje, opreka život-smrt također je prisutna u romanu. Finch je opsjednut smrću i na kraju sam i umire počinivši samoubojstvo, dok Violet kroz roman zapravo ponovno počinje voljeti život i želi nastaviti živjeti.

Odnos sreće i tuge je najdetaljnije opisan u romanu. S obzirom da se likovi bore s mentalnim bolestima, oni kroz djelo prolaze razdoblja sreće, ali i tuge. Sreća je vidljiva dok obilaze svoja radosna mjesta te dok provode vrijeme zajedno. Tuga, s druge strane, je vidljiva na početku djela kada je Violet još potištena zbog sestrine smrti te na kraju djela kada Finch prolazi teško razdoblje i sebi oduzima život.

Još jedna binarna opreka u romanu je strah i hrabrost. Na početku, Violet se boji vožnje automobilom, ali uz Finchevu pomoć na kraju pobjeđuje taj strah.

8. METAFORE

Metafore u djelu prikazane su u samim likova, odnosno simbolima vezanih uz njih. Kroz roman simbol ptice se povezuje sa Finchem, dok se cvijet povezuje s Violet, što i sama njihova imena govore. Naime, riječ *finch* označava pticu zebu, dok *violet* znači ljubičica.

Osim navedenog ptica za Fincha ima i određenu metaforu. Naime, dok je bio dijete ptica kardinal je letjela te naletjela na prozor Fincheve kuće. Još je nekoliko puta udarila u prozor dok na kraju nije uginula. Finch je održao sahranu za pticu te se krivio zbog njezine smrti jer nije uspio nagovoriti roditelje da otvore prozor i puste pticu unutra. Međutim kako je odrastao shvatio je da bi ptica uginula bio prozor otvoren ili ne. Na neki način Finch uspoređuje sebe i navedenu pticu. Odnosno smatra da je ptica znala da će nakon što nekoliko puta udari u prozor umrijeti. Finch je isto tako znao načine na koje sebi može oduzeti život te je to na kraju i učinio.

Metafora cvijeća za Violet označava novi početak. U jednom djelu knjige Finch joj poklanja buket cvijeća te mu ona govori da nema više zime, već joj je on donio proljeće. Zima bi ovdje označavala njezinu tugu i depresiju koju je Finch uspio pretvoriti u sreću, odnosno proljeće. Isto tako, snijeg i zima su ju podsjećali na sestru, stoga joj je cvijeće još i metafora za to što joj je Finch spasio život i pružio novi početak. Nadalje, Finch vjeruje da je Violetino ime zapravo simbol života i nade.

9. USPOREDBA KNJIGE I FILMA

Knjiga *Sva radosna mjesta* je 2020. godine dobila i filmsku adaptaciju. S obzirom da se mediji knjige i filma međusobno razlikuju, razlikuju se i prikazi mentalnih bolesti likova. Medij knjige omogućuje piscu da prikaže čitatelju psihološko stanje lika unutrašnjim mislima i monolozima, dok, s druge strane, medij filma je u tom pogledu ograničen.⁶

9.1. Prikaz invaliditeta

Razlika između knjige *Sva radosna mjesta* i njezine filmske adaptacije ponajviše se primjećuje u karakterizaciji Fincha. Knjiga je uspješno prikazala psihološko stanje Fincha, odnosno njegovu depresiju, suicidalnost i bipolarni poremećaj. U knjizi pomoću Finchevih unutarnjih monologa čitatelj shvaća da se Finch bori sam sa sobom, odnosno sa svojim invaliditetom. Finchevim znanjem činjenica o samoubojstvima i načinima na koje se ono može izvršiti prikazuje Fincevu suicidalnost, a njegova razmišljanja o okolini i načine na koje ju doživljava dočarava njegovu depresiju i bipolarni poremećaj. Međutim u ovome pogledu film je bio ograničen. Kroz radnju filma gledatelj ne shvaća Finchevo mentalno stanje iz razloga što nema uvid u njegovu psihološku karakterizaciju. Bez saznanja o Finchevom mentalnom stanju, gledatelj ga doživljava kao lika koji nema nikakav oblik invaliditeta sve dok Finch fizički ne pokaže da nije dobro te na kraju počini samoubojstvo.

Violet je, s druge strane, na početku filma prikazana kao djevojka koja se bori s depresijom nakon što joj je sestra umrla, međutim njezin posttraumatski stresni poremećaj uopće nije prikazan. Film je, za razliku od knjige, Violet prikazao kao djevojku koja je podlega svojem invaliditetu te kao djevojku koje ne želi ozdraviti sve dok u njezin život ne uđe Finch. Za razliku od Fincha, film postepeno prikazuje kako se Violet oporavlja uz Finchevu pomoć, međutim film je više usredotočen na vezu Violet i Fincha, a ne na njihov invaliditet.

9.2. Razlike u radnji knjige i filma

⁶ usp. Alice Hall, *Literature and disability* (London i New York: Routledge, 2016.): Drugi invaliditeti poput gluhoće (ili u ovome slučaju mentalnih bolesti) u filmu ili kazalištu postaju vidljivi samo kada pojedinac ili lik dođe u kontakt sa svojom okolinom ili počne komunicirati. (Hall, 2016: 84)

Glavna razlika u radnji knjige i filma *Sva radosna mjesta* očituje se već u prvoj sceni filma. Naime, knjiga započinje s Violet i Finchem kako stoje na školskom zvoniku, oboje s namjerom da skoče. Međutim Finch, ugledavši Violet, odustane od svoje namjere te odluči spasiti i nju. Cijela škola ih gleda te se nakon toga događaja po školi pokrene glasina kako je Violet ta koja je spasila Fincha da ne skoči što još više doprinese ružnim dobacivanjima vršnjaka Fincku i nazivanja ga „frikom“. Takvo ponašanje vršnjaka utječe na Finchev invaliditet. Međutim, film započinje scenom u kojoj Finch zatekne Violet kako stoji na rubu mosta na kojem joj je sestra izgubila život što dovodi do toga u filmu nema glasina o tome kako se Finch htio ubiti, a Violet ga je spasila.

Sljedeća razlika se ogleda u samom liku Violet. Film prikazuje Violet kao djevojku koja nije niti pokušala nastaviti sa svojim životom nakon sestrine smrti, dok u knjizi, na nagovor svojih roditelja, Violet odlazi na zabavu kod Amande, odlazi u auto-kino sa svojim bivšim dečkom i daje mu nadu da će se možda pomiriti te pokreće i novi online časopis koji je nazvala *Klica*. U knjizi Violet, iako se bori sa invaliditetom, ipak pokušava udovoljiti svojim roditeljima i izlaziti iz kuće kako bi oni pomislili da joj je bolje.

Nadalje, u filmu Fincheva obitelj ne pokazuje nikakvu zabrinutost nakon što Finch nestane, dok u knjizi Violetinom zabrinutošću i Finchevim dugim odsustvom njegova sestra Kate i majka ipak postanu zabrinute. Iako u početku obje govore kako će se Finch vratiti, nakon što dobe oproštajnu poruku od njega postanu zabrinute i traže Violetinu pomoć u njegovu pronalasku.

Razlika između filma i knjige očituje se i u radosnim mjestima koje Finch i Violet posjećuju. Naime prije nego Finch umre, on posjeti još pet mjesta koje obilježi na karti te Violet pošalje pet poruka, a svaka od njih opisuje mjesto koje je posjetio. Violet pronalazi kartu i odluči posjetiti pet obilježenih mjesta shvaćajući da je Finch već bio tamo i da su to njihova posljednja putovanja. Međutim, u filmu je prikazano kako je Finch posjetio još samo jedno mjesto, Crkvu koja je sagrađena u znak sjećanja na ljude koji su poginuli u prometnim nesrećama. Ovo mjesto je Finch sam dodao kao radosno mjesto kako bi Violet pokazao mjesto na koje može dolazi kako bi se oporavila od sestrine smrti.

10. ZAKLJUČAK

Kroz ovaj završni rad na temelju knjige *Sva radosna mjesta* i njezina dva glavna lika, Violet i Fincha, pobliže smo upoznali prikaz invaliditeta u književnim djelima. Invaliditet je svakodnevna aktualna tema o kojoj se posljednjih godina pokušava povećati svijest te razlikujemo fizički invaliditet, intelektualna oštećenja i mentalna oštećenja. Navedeni pojam označava razvojni proces koji je rezultat međudjelovanja osoba s invaliditetom i prepreka koje proizlaze iz okoline te osoba, odnosno pojedinac s invaliditetom nije u mogućnosti napredovati u društvu, stoga se invaliditet ne ogleda samo u fizičkim ili psihičkim stanjima lika već se ono očituje i u stereotipnim, osuđujućim, neshvaćenim i organičavajućim ponašanjem drugih.

Ovakve teme sve su češće prikazane u književnim, filmskim i drugim umjetnostima. Teme invaliditeta se u književnosti pojavljuju čak od doba antike, no tek su se znatnije počele isticati kroz 18. i 19. stoljeće. Prikazom se invaliditeta kroz književna djela pokušava povećati svijest o tome kako invaliditet utječe na pojedinca te kako se pristup okoline može odraziti na pojedinca s invaliditetom.

U današnje se vrijeme oblikovao socijalni model invaliditeta kojim se otvaraju teme poput empatije, stigme, stereotipa, manipulacije i govora u ime drugog. Na taj način navedeni model ukazuje na važnost pripovijedanja o invaliditetu u svim medijima i ponajviše se zalaže za reprezentaciju invaliditeta kao oblika životnog iskustva. Socijalni model invaliditeta ima svoje prednosti, ali i nedostatke. Naglašava da su problemi s kojima se osobe s invaliditetom susreću rezultat utjecaja i odbacivanja društva, međutim ovim modelom može doći do zanemarivanja oštećenja koji su ipak važan dio života osobe s invaliditetom ili se osobe s invaliditetom mogu smatrati potlačenima u odnosu na druge.

Sva radosna mjesta tinejdžerski je roman koji prati radnju o djevojci, Violet, koja uči živjeti od dečka, Finch, koji želi umrijeti. Roman prikazuje niz mentalnih bolesti s kojima se glavni likovi bore te prikazuje način na koji Violet zacjeljuje i ozdravlja, a Finch sve više tone i na kraju sam sebi oduzima život.

Podrška obitelji i okoline vrlo je važna za osobe s invaliditetom. U romanu *Sva radosna mjesta* pratimo dva načina na koje se okolina može odnositi prema pojedincu s invaliditetom. Navedeni

roman prikazuje kako je ponašanje i odnos obitelji, prijatelja i okoline na Violet drugačiji u odnosu na Fincha. Violet ima podršku svoje obitelji, prijatelja i vršnjaka dok Finch proživljava omalovažavanje, vrijeđanje te obiteljsko zanemarivanje i nasilje. Violet zahvaljujući podršci svoje okoline, a posebno Fincha, uspijeva nastaviti sa svojim životom i ne podliježe svojem invaliditetu. Dok vrijeđanje i zanemarivanje okoline utječe na Fincha te on ne vidi drugi izlaz iz svoje loše situacije osim smrti.

Invaliditeta je bitan pojam u književnosti. Prikaz invaliditeta, bilo u obliku fizičkih nedostataka ili u obliku mentalnih bolesti, ima važan utjecaj na društvo, a posebno mlade.

LITERATURA

1. Hall, Alice. 2016. Literature and disability. London i New York: Routledge.
2. Naskah Publikasi. 2020. BIPOLAR DISORDER IN JENNIVER NIVEN'S ALL THE BRIGHT PLACES (2015) : A BIPOLARIST PERSPECTIVE.
3. Niver, Jennifer. 2015. Sva radosna mjesta. Zagreb: Profil Knjiga d.o.o.
4. Peternai Andrić, Kristina. 2019. Pripovijedanje, identitet, invaliditet. Meandarmedia: Zagreb.
5. Peternai Andrić, Kristina. 2021. Invaliditet u književnosti, književnost u invaliditetu. Osobe s invaliditetom u umjetnosti, znanosti, odgoju i obrazovanju: Zbornik radova. Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, str. 53-64
6. Richmond, Kia Jane. 2018. Mental Illness in Young Adult Literature: Exploring Real Struggles through Fictional Characters. Libraries Unlimited: Westport.
7. Shakespeare, Tom. 2017. The Social Model of Disability. The Disability Studies Reader [ed. by Lennard J. Davis], New York and London: Routledge, 195-203

Mrežna literatura:

1. Dadić, Mario, et al. 2018. DEFINIRANJE POJMOVA INVALIDITET I OSOBA S INVALIDITETOM. . <https://hrcak.srce.hr/218629>, pristupljeno 06.01.2022.